

POUČENIE A SÚHLAS PACIENTA V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

Peter Kováč

Pacient ako osoba, ktorej sa poskytuje zdravotná starostlivosť má celý rad práv a povinností. Tieto práva vyplývajú jednak z vnútroštátnej úpravy, ale aj z medzinárodných zmlúv, ktorými je Slovenská republika viazaná.

Základným právom pacienta je ústavou garantované právo na zdravotnú starostlivosť, vyplývajúce z čl. 40 Ústavy Slovenskej republiky. Tento článok je zaradený do piateho oddielu druhej hlavy Ústavy, medzi hospodárske, sociálne a kultúrne práva. Právo na ochranu zdravia sa priznáva každému. Len občanom Slovenskej republiky sa priznáva na základe zdravotného poistenia právo na bezplatnú zdravotnú starostlivosť a na zdravotnícke pomôcky za podmienok, ktoré ustanoví zákon. Aj keď ústavná úprava zdravotnej starostlivosti je len rámcová a všeobecná, výkladom možno odvodiť, že obsah práva na zdravotnú starostlivosť je omnoho širší. Mimoriadne dôležitými právami, ktoré je možné z práva na zdravotnú starostlivosť odvodiť, sú právo na náležité poučenie a právo pacienta na poskytovanie súhlasu so zdravotnou starostlivosťou (1).

Obsah týchto dvoch významných práv pacienta je určený zákonom č. 277/1994 Z. z. o zdravotnej starostlivosti v znení neskorších predpisov (ďalej len „zákon“). Úprava poučenia a súhlasu pacienta s poskytovaním zdravotnej starostlivosti je obsiahnutá v § 13–15 zákona. Prax ukázala, že úprava v zákone je len rámcová a môže byť zdrojom mnohých problémov. Dotazníkový prieskum, ktorý sa uskutočnil v rokoch 1999 a 2000 ukázal nedostatky práve v informovaní pacienta zdravotníckymi pracovníkmi. Podľa záverov prieskumu vedia pacienti o možnosti voľby lekára a zdravotníckeho zariadenia, avšak nevedia o svojom práve na informácie. Z odpovedí respondentov sa tiež ukázalo, že zdravotnícky pracovníci nedostatočne dbajú na právo pacienta byť informovaný o svojom ochorení, jeho diagnostike a liečbe (2). Tieto skutočnosti vyústili do prijatia Charty práv pacienta v Slovenskej republike (ďalej len „charta“) vládou dňa 11. apríla 2001. Ustanovenia charty v podstate kopírujú už platnú legislatívu, iné sú spresnením rámcovej zákonnej úpravy. Význam charty však spočíva v tom, že sa stala podkladom pri spracúvaní celkom novej legislatívnej úpravy zdravotnej

starostlivosti, ktorá by mala podľa predstáv ministerstva zdravotníctva nadobudnúť účinnosť od 1. júla 2004 (3).

Okrem vnútroštátnej úpravy je prameňom práv pacienta v Slovenskej republike aj Dohovor o ochrane ľudských práv a dôstojnosti človeka v súvislosti s aplikáciou biológie a medicíny – Dohovor o ľudských právach a biomedicíne (4). Dohovor nadobudol platnosť pre Slovenskú republiku 1. decembra 1999. Tento dohovor má v súlade s čl. 7 Ústavy Slovenskej republiky prednosť pred zákonmi Slovenskej republiky. Dohovor obsahuje ustanovenia so vzťahom k právu pacienta na náležité poučenie a na poskytovanie súhlasu so zdravotnou starostlivosťou (5).

Poučenie pacienta

Pacient, ktorému sa bude poskytovať zdravotná starostlivosť má právo dozvedieť sa, akým spôsobom bude zasahované do jeho organizmu. Oboznámenie sa s medicínskou stránkou poskytovania zdravotnej starostlivosti je prvým predpokladom, aby pacient vôbec mohol súhlasiť s akýmkoľvek zákrokom. Úpravu poučenia pacienta obsahuje zákon o zdravotnej starostlivosti v § 15.

Základnou povinnosťou lekára podľa § 15 ods. 1 je vhodným a preukázateľným spôsobom poučiť pacienta, prípadne osoby blízke pacientovi o povahe ochorenia a o potrebných zdravotných výkonoch tak, aby mohli aktívne spolupracovať pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti. Blízkou osobou je podľa § 116 Občianskeho zákonníka príbuzný v priamom rade, súrodenec a manžel. Iné osoby v rodinnom alebo obdobnom pomere sa pokladajú za osoby seba navzájom blízke, ak by ujmu, ktorú utrpela jedna z nich, druhá dôvodne pociťovala ako vlastnú ujmu.

Zákon nerieši, ako treba konkrétne poučiť pacienta, stanovuje len všeobecne, že obsah poučenia určuje lekár v každom prípade individuálne tak, aby bolo urobené ohľaduplne, eticky a aby u pacienta nenarúšalo liečebný proces. Z uvedenej formulácie tiež vyplýva, že lekár nemá vo všeobecnosti povinnosť poskytnúť pacientovi úplné poučenie o jeho zdravotnom stave, ale len také, aby pacient mohol spolupracovať pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti. Poskytnutie úplného poučenia pacientovi je skôr výnimkou ako pravidlom.

Zákon stanovuje štyri situácie, v ktorých je lekár povinný poskytnúť pacientovi úplné poučenie. Lekár je zo zákona povinný poskytnúť úplné poučenie v prípade, ak sa má pacient podrobiť výkonu neliečebnej povahy (napríklad estetické operácie), alebo je postihnutý pohlavnou chorobou, AIDS alebo iným prenosným ochorením, ktoré si vyžaduje osobitné opatrenia na zabránenie jeho šírenia. Len na výslovnú žiadosť pacienta poskytne lekár úplné poučenie pacientovi, ktorý sa má podrobiť závažnému liečebnému výkonu (napríklad transplantácia, kardiochirurgická operácia) alebo ak je jeho ochorenie podľa súčasných poznatkov lekárskej vedy nevyliciteľné.

Autonómia pacienta sa môže prejaviť aj v tom, že môže odmietnuť nechať sa poučiť lekárom. Ak si to pacient neželá, lekár nie je povinný poučenie poskytnúť. Vyhlásenie pacienta, že si neželá byť poučený, je potrebné urobiť v písomnej alebo inak preukázateľnej forme. Ak pacient odmietne úplné poučenie, lekár je povinný poskytnúť mu vhodné poučenie. V takomto prípade sa vždy obsah poučenia zaznamená do zdravotnej dokumentácie.

Pokiaľ nie je pacient plnoletý, je pozbavený spôsobilosti na právne úkony alebo má obmedzenú spôsobilosť na právne úkony, poučenie pacienta o povahe ochorenia a o potrebných zdravotných výkonoch má byť podľa § 15 ods. 5 zákona „vhodné“. Pritom však súčasne treba poučiť aj zákonného zástupcu pacienta. Obsah poučenia zákonného zástupcu pacienta má mať taký rozsah, aby mohol rozhodnúť o zdravotnej starostlivosti.

Povinnosť poskytnúť poučenie pacientovi však nie je obmedzená len na lekárov. Majú ju aj zdravotnícki pracovníci a iní odborní pracovníci v zdravotníctve. Tí sú povinní poskytnúť pri výdaji a predaji liečiv, zdravotníckych pomôcok a zdravotníckych potrieb úplné poučenie o ich užívaní, o správnom zaobchádzaní s nimi, o vedľajších účinkoch liečiv a o správnej životospráve pri užívaní vydaného liečiva.

Osobitným spôsobom je upravená poučovacia povinnosť lekára pri pohlavných chorobách, AIDS a prenosných ochoreniach kde sa vyžadujú opatrenia podľa osobitných predpisov. V takýchto prípadoch je lekár povinný pozvať každú osobu, o ktorej sa dozvie, že sa mohlo ochorenie na ňu preniesť, aby ju o tejto skutočnosti informoval. Pri zistení závažnej genetickej choroby alebo pri podozrení na jej

prenos lékař informuje o možném ochorení pacienta a jeho pokrvných příbuzných, o kterých předpokládá, že by genetickou chorobu mohli dále přenášat. Osoba, které poskytl lékař takovou informaci, je povinná zachovávat mlčanlivost; o této povinnosti je lékař povinný ju poučit.

Súhlas pacienta s poskytovaním zdravotnej starostlivosti

Súhlas pacienta s poskytovaním zdravotnej starostlivosti je upravený v § 13 zákona o zdravotnej starostlivosti. Podľa § 13 ods. 1 zákona sa vyšetrovacie a liečebné výkony vykonávajú so súhlasom pacienta. Zákon formu súhlasu neupravuje, preto je prípustná akákoľvek forma – písomná, ústna i konkludentná (vyplývajúca zo spôsobu konania pacienta – napríklad sprístupnenia žily pre odber krvi na laboratórne vyšetrenie). Najčastejšie využívanou formou súhlasu pacienta v praxi je ústny alebo konkludentný súhlas. Na osobitne závažné vyšetrovacie alebo liečebné výkony alebo na výkony závažne meniace spôsob ďalšieho života si lekár vyžiada súhlas pacienta udelený v písomnej alebo inak preukázateľnej forme (pozitívny reverz). V takýchto prípadoch sa z hľadiska právnej istoty takmer výhradne používa písomná forma súhlasu. Osobitne závažné liečebné a vyšetrovacie úkony sú predovšetkým také, pri ktorých je veľmi vysoké riziko poškodenia alebo smrti pacienta. Pozitívny reverz nechráni lekára v prípade ak bol zákrok nesprávne indikovaný (nebol odôvodnený zdravotným stavom) alebo bol nesprávne vykonaný. Ak pacient napriek náležitému vysvetleniu odmieta potrebnú zdravotnú starostlivosť, lekár si od neho vyžiada vyjadrenie o jej odmietnutí v písomnej alebo inak preukázateľnej forme (negatívny reverz). Pri negatívnom reverze poskytuje najväčší stupeň právnej istoty písomná forma negatívneho reverzu. Ak pacient odmieta podpísať negatívny reverz, je potrebné aby mal lekár svedka, že pacienta náležitým spôsobom poučil, pacient odmieta potrebnú zdravotnú starostlivosť a odmieta podpísať negatívny reverz. Negatívny reverz však nezaväzuje lekára povinnosti poskytnúť potrebnú zdravotnú starostlivosť v každom prípade. Ak pacient vo forme negatívneho reverzu napríklad odmieta podľa názoru lekára potrebnú operáciu, lekár je povinný postupovať konzervatívne. Najčastejšie sa používa negatívny reverz pri odmietaní operácie, transfúznej liečby a pri predčasnom prerušení hospitalizácie či ukončení liečby na podnet pacienta. Osobitným problémom je rešpektovanie negatívneho reverzu v situáciách, v ktorých je bezprostredne ohrozený život pacienta. Aj keď právo pacienta autonómne rozhodovať sa dnes považuje za jedno z najdôležitejších

práv pri poskytovaní zdravotnej starostlivosti, nie je to právo absolútne. Limitom uplatnenia pacientovej autonómie v prípade ohrozenia života bude povinnosť ostatných osôb, najmä však zdravotníckeho personálu poskytnúť potrebnú pomoc sankcionovanú v § 207 Trestného zákona (neposkytnutie pomoci). Negatívny reverz pri stave ohrozenia života pacienta by bolo možné teoreticky akceptovať len v prípade, ak je pacient pri vedomí a je schopný posúdiť následky svojho rozhodnutia. Schopnosť pacienta posúdiť dosah svojho rozhodnutia v stave bezprostredného ohrozenia jeho života však vždy môže byť predmetom sporov. Podľa názoru autora pre právnu istotu lekára v takejto extrémnej situácii negatívny reverz nie je potrebné rešpektovať.

Inštitút „living will“, „testamentu pacienta“ či „prehlásenia pre budúci prípad“, ktorý umožňuje v niektorých krajinách vopred odmietnuť určité liečebné výkony alebo resuscitáciu slovenský právny poriadok zatiaľ nepozná. Na akékoľvek (teda aj písomné, datované, s overeným podpisom) vyhlásenie tohto druhu nie je možné prihliadnuť, nakoľko by sa lekár mohol vystaviť nebezpečenstvu trestného stíhania pre trestný čin neposkytnutia pomoci podľa § 207 Trestného zákona. Pacient má podľa platnej legislatívy možnosť odmietnuť zákrok v prípade, ak bol náležite poučený o jeho zdravotnom stave a zákroku (8).

O zdravotnej starostlivosti poskytovanej maloletým pacientom, pacientovi s obmedzenou spôsobilosťou na právne úkony alebo pozbaveného spôsobilosti na právne úkony rozhoduje udeľovaním súhlasu zákonný zástupca, opatrovník alebo osoba, ktorá má maloletého v pestúnskej starostlivosti. Zákon v § 13 ods. 4 v druhej vete priznáva autonómiu maloletým pacientom starším ako 16 rokov a pacientom s obmedzenou spôsobilosťou na právne úkony v prípade, že podľa posúdenia lekára sú natoľko rozumovo a vôľovo vyspelí, aby vyšetrovací alebo liečebný výkon posúdili a rozhodli o jeho vykonaní. Na osobitne závažné vyšetrovacie alebo liečebné výkony alebo na výkony závažne meniace spôsob ďalšieho života u maloletého pacienta, pacienta s obmedzenou spôsobilosťou na právne úkony alebo pacienta pozbaveného spôsobilosti na právne úkony udeľuje súhlas jeho zákonný zástupca po odporúčaní konzília zloženého z najmenej troch odborníkov vopred určených vedúcim zdravotníckeho zariadenia. Ak je maloletý pacient starší ako 16 rokov alebo pacient s obmedzenou spôsobilosťou na právne úkony natoľko rozumovo a vôľovo vyspelý, aby vyšetrovací alebo liečebný výkon posúdil a rozhodol o jeho vykonaní, vyžaduje sa aj jeho súhlas. Ak odborné konzílium odporúčalo vykonať osobitne závažný vyšetrovací alebo liečebný

výkon alebo výkon závažne meniaci spôsob ďalšieho života a zákonný zástupca nesúhlasí s takýmto zákrokom, rozhodne na návrh zdravotníckeho zariadenia súd. Pre prípad, že ide o nevyhnutný a zároveň neodkladný výkon a súhlas pacienta alebo jeho zákonného zástupcu alebo súdu nemožno dosiahnuť, alebo nemožno získať ani súhlas odborného konzília, možno podľa § 13 ods. 6 zákona tento výkon urobiť aj bez súhlasu. Toto ustanovenie zákona sa uplatní napríklad v prípade, že pre záchranu života dieťaťa je nevyhnutne potrebná transfúzia krvi, ale rodičia na takýto postup odmietajú udeliť súhlas napríklad z náboženských dôvodov. Lekár je v takomto prípade oprávnený a povinný transfúziu podať.

Zdravotná starostlivosť bez súhlasu pacienta

Z pravidiel, že zdravotnú starostlivosť možno poskytovať pacientovi len s jeho súhlasom existuje niekoľko výnimiek, ktoré zohľadňujú predovšetkým záujem spoločnosti na ochrane pred šírením nákazlivých ochorení a na ochrane života jednotlivca. Zákon o zdravotnej starostlivosti tieto výnimky taxatívne uvádza v § 14.

Prvú výnimku predstavuje poskytovanie zdravotnej starostlivosti s anticipovaným súhlasom pacienta. Podľa § 14 ods. 1 zákona všetky vyšetrovacie a liečebné výkony vrátane ústavnej zdravotnej starostlivosti možno vykonať aj vtedy, ak od pacienta vzhľadom na jeho zdravotný stav alebo od jeho zákonného zástupcu nemožno vyžiadať súhlas, ale je ho možné predpokladať.

Najväčším zásahom do autonómie pacienta pri rozhodovaní o zdravotnej starostlivosti a súčasne zásahom do ústavou garantovanej osobnej slobody a slobody pohybu je nútená hospitalizácia. Do ústavnej starostlivosti možno prevziať pacienta bez jeho súhlasu len v troch taxatívne stanovených prípadoch:

- ak ide o choroby, pri ktorých možno uložiť povinné liečenie
- ak pacient v dôsledku duševnej choroby alebo s príznakmi duševnej poruchy alebo duševnej choroby ohrozuje seba alebo svoje okolie alebo ak hrozí vážne zhoršenie jeho zdravotného stavu
- ak ide o stavy, pri ktorých sú ohrozené životne dôležité funkcie a sú nutné život zachraňujúce výkony a neprerušované sledovanie životne dôležitých funkcií (6).

Pred neoprávneným zásahom do práv pacienta vo forme obmedzenia jeho garantovaných slobôd chráni zákon osobitným predpísaným postupom pre prípad nútenej hospitalizácie. Každé prevzatie pacienta do

ústavnej zdravotnej starostlivosti bez jeho súhlasu je zdravotnícke zariadenie povinné oznámiť do 24 hodín miestne príslušnému súdu. Týmto súdom je súd, v ktorého obvode sa zdravotnícke zariadenie nachádza. Súd rozhodne o zákonnosti dôvodov prevzatia pacienta do ústavnej starostlivosti. Do rozhodnutia súdu možno vykonávať iba také vyšetrenia a ošetrovania, ktoré sú nevyhnutné na záchranu života a zdravia pacienta alebo na zabezpečenie jeho okolia. Súd rozhoduje podľa ustanovení § 191a–191g Občianskeho súdneho poriadku. Najprv súd rozhoduje do 5 dní o prípustnosti prevzatia do ústavnej starostlivosti. Ak súd rozhodne, že pre hospitalizáciu bez súhlasu pacienta nie sú dôvody, pacient musí byť prepustený. Ak ale súd rozhodne, že prevzatie do ústavnej starostlivosti bolo zo zákonných dôvodov, rozhoduje následne do 3 mesiacov od takéhoto výroku rozsudkom o prípustnosti držania v ústavnej starostlivosti. Účinnosť rozsudku zaniká po dobe v ňom uvedenej alebo po uplynutí 1 roka od jeho vydania. Ak je to potrebné, po 1 roku sa vykoná nové šetrenie a súd znovu rozhodne o prípustnosti držania v ústavnej starostlivosti. Ak pominú dôvody na prevzatie pacienta do ústavnej starostlivosti bez jeho

súhlasu, zdravotnícke zariadenie je povinné pacienta prepustiť alebo získať súhlas pacienta alebo jeho zákonného zástupcu v písomnej forme alebo vo forme písomného záznamu vyhlásenia pacienta alebo jeho zákonného zástupcu urobeného ústne na pokračovanie v poskytovaní zdravotnej starostlivosti (7).

Záver

Poučenie pacienta náležitým spôsobom o charaktere jeho ochorenia a o zamýšľaných zdravotníckych výkonoch je základným predpokladom úspešného terapeutického vzťahu. Bez poučenia o zdravotnom výkone a jeho charaktere nie je mysliteľné, aby pacient mo-

hol náležite uplatniť svoje právo súhlasiť so zdravotnou starostlivosťou. Okrem toho je tiež nevyhnutné si uvedomiť, že náležité poskytovanie poučenia pacientovi je neoddeliteľným predpokladom postupu lege artis so všetkými z toho plynúcimi dôsledkami.

Takmer 10 ročné skúsenosti s doterajšou úpravou viedli k návrhu nového zákona o zdravotnej starostlivosti. Ten predpokladá vykonávanie zdravotnej starostlivosti s informovaným súhlasom pacienta, pričom informovaný súhlas bude súčasťou zdravotnej dokumentácie. Podľa navrhovanej novej úpravy sa teda predpokladá odklon od súčasnej praxe, kde písomné poučenie je skôr ojedinelou výnimkou v prospech obligatórneho písomného poučenia.

Literatúra

1. Drgonec, J.: Ústavné práva a zdravotníctvo. Archa Bratislava, 1996. s. 43 - 58
2. Tóth K.: Charter on Patients Rights in the Slovak Republic.. In: The 14th World Congress on Medical Law, Proceedings, Netherlands. 2002
3. Charta práv pacienta. Dostupné online na URL <http://www.health.gov.sk/redsys/rsi.nsf/0/928F1C82104D8C7C1256C860048A4BF?OpenDocument>, prístupné 30. novembra 2003
4. Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky č. 40/2000 Z.z.
5. Ústava Slovenskej republiky, ústavný zákon č. 460/1992 Zb.
6. Zákon č. 277/1994 Z.z. o zdravotnej starostlivosti
7. Zákon č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník
8. Zákon č. 140/1961 Zb. Trestný zákon